

ORTA DOĞU'DA VEHHABİ - Şİİ MÜCADELESİ¹²

Yıldırım DENİZ³

Öz

Günümüzde Orta Doğu'da yaşanan gerginliklerin en başında yer alan İran ve Suudi Arabistan arasındaki gerginliği tanımlamada kullanılan Sünni-Şii çatışması ifadesi, esasında bu durumu tam olarak karşılamamaktadır. Şii nüfus haricinde kalan İslam dünyasının çok geniş bir kesimini ifade eden Sünni kavramı yerine, bu gerginliği anlatmak üzere Selefi-Şii veya Vehhabi-Şii ifadesi kullanılmalıdır. Zira tarihsel arka plana bakıldığında ve günümüzdeki örnekleri incelendiğinde Şiiler ile esas çatışma yaşayanların diğer Sünni gruplar olmadığı, Selefilere ve özellikle de son dönemde Vehhabiler olduğu görülecektir. Bu çalışmada Selefi-Şii çatışmasının hem tarihsel arka planı anlatılacak hem de günümüzde Suudi Arabistan ve İran merkezli yaşanan çatışmalar analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan, İran, Vehhabilik, Şiilik, Selefi-Şii Çatışması

1 Makalenin Geliş Tarihi: 01.11.2017 Makale Kabul Tarihi: 23.01.2018

2 Bu makale, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan, Ortadoğu'da Radikal Akımların Devletlerarası İlişkilere Etkisi, Selefilik - Vehhabilik Örneği başlıklı yüksek lisans tezine dayanmaktadır.

3 Doktora Öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü. e-mail: y.deniz@yandex.com.

Atıf: Deniz, Y. (2018). Orta Doğu'da Vehhabi - Şii mücadelesi. *Tesam Akademi Dergisi*, 5 (1), 63 - 95. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.392968>

Wahhabi-Shiite conflict in Middle East

Abstract

The expression of the Sunni-Shiite conflict, which is used to identify the tension between Iran and Saudi Arabia, and at the head of the tensions in the Middle East today, does not fully meet this situation. Instead, the expression of Selefi-Shi'i or Wahhabi-Shi'i should be used to express this tension, rather than the Sunnis concept, which expresses a very large part of the Islamic world outside the Shiite population. Because, looking at the historical background and examining today's examples, it will be seen that the main conflict with the Shiites is not the other Sunni groups, the Salafis, and especially the last Wahhabearer. In this study, both the historical background of the Salafi-Shiite conflict will be explained, as well as the conflicts in Saudi Arabia and Iran centered today.

Keywords: Saudi Arabia, Iran, Wahhabism, Shiah, Salafism - Shiah Conflicts

Giriş

Orta Doğu tarihine bakıldığında, her dönemde dünyadaki büyük güçlerin mücadelelerine sahne olduğu görülmektedir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngilizler bölgede kontrolü ellerine geçirmişler, ancak II. Dünya Savaşı sonrasında kontrolü ABD'ye bırakmıştır.

ABD'nin Orta Doğu'daki kontrolü, bölgedeki askeri varlığı ve bölge ülkeleriyle kurduğu stratejik ortaklıklar sayesinde günümüzde de sürmektedir. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgedeki en önemli müttefikleri Suudi Arabistan, İran, Irak, Mısır, Türkiye ve İsrail olmuştur. Ancak 1979 yılında İran'da yaşanan İslam Devrimi ile, ABD'nin bölgedeki kontrolüne karşı belki de en önemli tehdit ortaya çıkmıştır.

20. yüzyıl boyunca bir türlü istikrar yakalayamayan İran'ın yaşadığı en önemli kırılma noktası, hiç kuşkusuz 1979 İslam Devrimi olmuştur. Bu tarihe kadar ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden birisi olan İran, Devrim sonrası ABD tarafından "terörü destekleyen ülkeler" listesine alınmıştır. Harita üzerinden bakıldığında etrafı birçok ABD üssü ile kuşatılmış olan İran, ironik bir biçimde ABD tarafından bölgedeki en önemli tehdit olarak anılmaktadır.

ABD'nin ve Batının tecrit politikaları sonucunda yalnızlaşan İran'ın dış politikasına bakıldığında, İran'ın da en öncelikli düşman olarak ABD'yi ve İsrail'i kodladığı görülmektedir. İslam Devrimi sonrasında bölgede yalnızlaşan İran, bir yandan Rusya ve Çin gibi bölge dışı güçlerle birlikte hareket ederken, bir yandan da bölgede kendi güvenliğini sağlama alma adına bir dizi politikalar izlemektedir. Bu politikalar arasında Orta Doğu bölgesinde dağınık bir şekilde yaşayan Şii nüfusu hedef alan politikaları önemli bir yer tutmaktadır.

Aslında İran'ın bölgesel olarak Şiilik üzerinden dış politika yürütmesi çok doğal bir sonuçtur. Zira Azerbaycan'ın nüfusunun %75'i, Irak'ın %60, Bahreyn'in %70, Yemen'in %35, Lübnan'ın %30, Kuveyt'in %25 ve Suriye'nin %10'unun Şii olduğu (CIA, 2015) göz önüne alındığında, İran'ın dış politikasında Şiiliğin ne denli önemli bir yeri olduğu anlaşılabilir.

ABD'nin bölge üzerindeki hâkimiyetine muhalif bir duruş gösteren İran, özellikle de İsrail'in güvenliği konusu da eklenince ABD için bölgedeki en önemli sorun haline gelmiştir. ABD, bu tehdidi bertaraf etmek için önce

İran-İrak savaşından yararlanmaya çalışmışsa da, bu savaştan İran'ın güçlenerek çıkmasını engelleyememiştir. Bu tarihten sonra İran'ı bölgede yalnızlaştıran ABD, İran'ı terörü desteklemekle suçlamış ve "terörü destekleyen ülkeler" listesine almıştır.

Orta Doğu'da ABD'nin karşısında Suriye devletini yanına alarak bir cephe oluşturan İran, bu cepheye birçok ülkeye dağılmış olan Şii nüfusu ekleme çabası içerisine girmiştir. "Şii Hilali" olarak da adlandırılan bu cephenin karşısında ABD, Orta Doğu'da Şiilerle kökü tarihe dayanan anlaşmazlıklar yaşayan Suudiler ve diğer Körfez Ülkelerinden oluşan Selefi-Vehhabi cepheyi destekleme yoluna gitmiştir.

Son yıllarda Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin silahlanmaya korkunç rakamlar ayırması, Selefi-Vehhabi kökenli terör örgütlerinin Irak ve Suriye gibi devletleri parçalanma noktasına getirmesi ve bölgede birçok yerde Şii-Selefi çatışmalarının artması, ABD'nin perde arkasından radikal Selefi terör örgütlerini Şii blokuna karşı kullandığı ihtimalini akıllara getirmektedir. Orta Doğu'da son yıllarda yaşanan gelişmelere bakıldığında, yakın bir gelecekte, bir Selefi Vehhabi-Şii savaşının yaşanabileceğini söylemek, herhalde yanlış olmayacaktır.

Tarihte "Şii-Sünni" gerilimi şeklinde anılan bu anlaşmazlık, aslında "mainstream" (ana akım) İslam olarak da adlandırılan Sünni geleneğin dışında kalmış Şii mezhebi ile günümüzde Sünni akım içerisinde kabul edilen Selefi akım arasındaki tarihsel çatışmalara dayandığı için esasen "Şii-Selefi" şeklinde veya "Şii-Vehhabi" mücadelesi şeklinde ele alınmalıdır. Ortadoğu bölgesinde "Şii-Sünni" çatışmaları şeklinde lanse edilen çatışmalar, aslında Suudi Arabistan ve İran arasındaki çatışmanın günümüzdeki devamıdır (Bozkurt, 2015, s. 134). Dolayısıyla bu çatışmaların "Şii-Sünni" şeklinde değil, "Şii-Selefi" veya "Şii-Vehhabi" şeklinde ele alınması daha doğru olacaktır.

Çalışmanın ilk bölümlerinde Vehhabelik ve Şiilik ile ilgili detaylı bir literatür taraması yapıldıktan sonra elde edilen veriler analiz edilmiştir. Bu iki konu ele alınırken nitel (qualitative) bir araştırma tekniği kullanılmıştır. Ardından bu mücadelenin günümüzdeki örnekleri somut veriler de gözönüne alınarak analiz edilmiştir. Son bölümde ise bu mücadele İran ve Suudi Arabistan ilişkileri üzerinden dış politika analizi yapılarak ele alınmıştır.

Vehhabiliğin Kısa Bir Tarihi

Selefilik günümüzdeki en sert yorumu olarak kabul edilen Vehhabiliğin çıkış yeri Arap yarımadasının orta bölgeleri olan Necid bölgesidir. Bozkurt'un ifadesiyle

"Vehhabiler, Suudi Arabistan yarımadasının tam ortasında bulunan ve yarımada'nın büyük bir bölümünü kaplayan Necid çöllерinin ve bu çöllerde yaşayan Necid bedevilerinin iptidaî, ilkel ve vahşi karakter ve şahsiyetlerinin ve iptidaî sosyal hayatlarının ve yaşayışlarının tarihî süreç içerisindeki birçok yansımasından son perdedir." (2015, s. 132).

Vehhabilik, Arapların tarih içinde kendi izole bölgelerinde, sert çöl koşullarının da etkisiyle sahip oldukları sert ve tutucu gelenek ve göreneklerin zaman içinde İslam dini ile harmanlanarak gelişen ve günümüze kadar ulaşan bir anlayış biçimidir.

Tarihte Romalılar ve Persler, imparatorluklarını genişletirken Arap kabilelerinin yaşadığı Necid bölgesindeki çöl topraklarını ele geçirmekle pek ilgilenmemişler, hatta onlarla yakınlık kurmamaya özen göstermişlerdir (Lewis, 2011, s. 51). IV. Yüzyıl Romalı tarihçisi ve kendisi de Suriyeli olan Ammianus Marcellinus, bu halklar için şunları söylemiştir (Aktaran Lewis, 2011, s. 51):

"Tüm bu bölgelerin halkları vahşi ve savaşçıdır. Çatışma ve savaş onlara öyle keyif verir ki, onların gözünde savaşta ölenler en mutlu kişilerdir. Dünyadan doğal ölümle ayrılanları yozlaşmış olmakla ve korkaklıkla suçlayıp hakaret ederler."

İslamiyet'ten önce bölgede yaşayan Araplar üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmayan, ancak onları maddi, askeri ve teknik yardımlar ile bir kısım ünvanlar vermek suretiyle kendi yanlarına çeken Roma ve Sasanî'nin bu politikalarını (Lewis, 2011, s. 52), Hz. Muhammed de benzer bir şekilde sürdürmüştür. O'nun döneminde sırf bu insanlara maddi yardım yaparak hem şerhlerinden emin olmak hem de kalplerini İslam'a ısındırmak için "Müellefe-i Kulüb"⁴ isminde bir fon oluşturmuştur.

İslam öncesi birçok sapkın dine müntesip bu insanlar, İslam'ın ilk yıllarında

4 Müellefe-i Kulüb için bkz. Köse, S. (2006). Hz. Ömer'in bacı uygulamaları bağlamında ahkâmın değişmesi tartışmalarına kısa bir bakış. *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*, 7, 13-50.

rında Hz Muhammed'in kurduğu kurum ile bunları maaşa bağlaması dolayısıyla kalpleri İslam'a ısındırılmış ve bu sayede İslamiyet bu insanlar arasında yayılmıştır. Ancak çölde yaşayan ve son derece kaba saba olan bu insanların Hz. Muhammed'e karşı yaptıkları saygısızlıklar, sahabe içerisinde kavgaya sebep olacak derecede çıkardıkları fitneler ve cahiliye yaşayışlarında ısrar etmeleri⁵, Kuran'da birçok ayete⁶ konu olmuştur (Bozkurt, 2015, s. 133). Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ömer'in bu kurumu kapatmasından sonra (Köse, 2006) kontrolsüz hale gelen bu bedevi Arap kabileleri, daha sonra Hariciler adıyla önce Hz. Ali - Muaviye olaylarında sahne almışlar, daha sonra ise birçok kola ayrılarak tarih sahnesinden bir süreliğine çekilmişlerdir.

Günümüzde Selefilik'in en sert yorumu olarak görülen Vehhabi geleneğin kökenleri, bundan yaklaşık 13 asır önce Hariciliğin ortaya çıkışına kadar götürülebilir. İslam dünyasının yaşadığı ilk iç mücadelede Hz. Ali ile Muaviye karşı karşıya gelmiştir. Bu mücadelede paralı asker gibi savaşan, çoğunluğu Necid çöllerinden gelen, yapı olarak şiddete ve savaşa zaten meyilli Arap kabileleri, bu mücadeleden sonra her iki tarafın da mali desteğini kaybederek ayrılmışlar ve "Hariciler" fırkasını kurmuşlardır. Bundan sonra da her iki tarafa karşı da düşmanlık beslemişler, birçok suikaste ve savaşa neden olmuşlar ve yüzyıllar sonra aynı bölgede kurulacak olan Vehhabilik akımının da temellerini atmışlardır (Bozkurt, 2015, s. 133).

İslam tarihinde ortaya çıkan ilk radikaller olarak kabul edilen Hariciler, birçok Müslüman'ı kâfir ilan ederek, silaha sarılan ve bu kişilerin can ve mallarını helal sayan hareketleriyle kendilerini toplum dışına itmişlerdir. Haricilerin büyük günah işleyenleri tekfir etmekle başlayan söylemleri, sert bedevi zihniyetinin dar kalıpları içinde, basit ve yüzeysel bir mantıkla gelişerek, zorba bir din söylemine dönüşmüştür (Hakyemez, 2003, s. 66). Haricilerin sahip olduğu bu radikal ruh, kendilerinden sonra ortaya çıkan pek çok akımda ve özellikle de Vehhabilikle yeniden hayat bulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin uç bölgeleri olan İslamiyet'in doğduğu topraklar üze-

5 Araplar'ın çöl ortamında yaşamalarının doğal bir neticesi olarak tarih içinde oluşan bir kısım sosyo-psikolojik tavırları söz konusudur. Araplar'a göre çölde en güvenilir yol olan eskilerin gitmiş olduğu bilinen yolu takip etme, bilinmeyen yollara girmeme ve kendilerinden öncekilerinin yolunu takip etme geleneği, zamanla atalarının geleneklerini en katı bir şekilde takip etme biçimini almıştır (İşcan, 2014, s. 52-53)

6 Kuran-ı Kerim'de bedevilerden bahseden ayetler için bkz. Tevbe Sûresi/97, Hucurat Sûresi/14, Hucurat Sûresi/17.

rinde kurulan Vehhabilik, reformist bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Kurucusu Arap yarımadasının orta kesimi olan Necid'den Hanbeli bir kadı ailesine mensup Muhammed bin Abdulvahhab'tır (1703-1792) (Rafeq, 2011, s. 282). 18. yüzyılın buhranlı kültürel siyasi ortamında, ilhamını Hanbeli ekolünden alan bu hareket, günümüzde Selefiyenin en önemli kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Takipçilerinin ileri sürdüğüne göre bu hareketin hedefi, İslam'ın başlangıcındaki saflığına ve katışıksızlığına döndürülmesi ve dinde sonradan eklenti her şeye (bidat) karşı sağlamaktır (İnayet, 1991, s. 20).

Muhammed b. Abdulvahhab, görüşlerini hayata geçirme alanı olarak dağınık, dış dünyadan soyutlanmış, kabile dışındakilerle sosyal temasın yok denecek kadar az olduğu, kendi dışındakilerden nefret eden, okuma yazma oranının son derece düşük olduğu, kültürel gelişmenin fazla görülmediği, geleneksel değerlerin toplumsal hayatı yönlendirdiği, dinin tüm sosyal yapıya nüfuz etmek suretiyle çok önemli rol oynadığı, ekonomik, siyasal, ailesel ve eğitimsel aktivitelerin dini olarak tanımlandığı, siyasi ve dini gibi bir ayrımın olmadığı, ekonomik davranışların dini davranışlar olarak görüldüğü, kutsal toplum tipinin aşağı yukarı tüm özelliklerini bünyesinde barındıran, doğum yeri olan Necd bölgesini seçmiştir. Aslında haricilik gibi radikal hareketlerin faaliyet alanı olan bu bölgelerde radikal düşüncelerin beslendiği dini-kültürel gelenek, potansiyel olarak hep varlığını korumuştur (Bodur, 2003, s. 10).

Vehhabiler hâkimiyetlerini kabul ettirdikleri bedevi kabileler sayesinde 1773'te geleneksel merkezleri olan Riyad'ı, 1793'te Hassa'yı, 1802'de de büyük bir Şii katliamı gerçekleştirdikleri Kerbela'yı ele geçirip, bir yıl sonra da Mekke'ye hâkim olmuşlardır (Turan, 2003, s. 138). Osmanlı Devleti'nin Necid bölgesine hiçbir zaman inmemesi, bölgede stratejik bir boşluk oluşturarak, Vehhabiler'in Necid topraklarının tamamına hâkim olunca-ya kadar Osmanlı'nın durumdan haberdar olmamasına sebep olmuştur (Bozkurt, 2016, s. 38). O dönemde yaşadığı iç sorunlar nedeniyle de Arabistan bölgesine karşı ilgisiz kalan Osmanlı, Mekke'nin Vehhabiler'in eline geçmesinden sonra harekete geçmiş ve Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirerek isyanı bastırtmıştır (Turan, 2003, s. 138).

Bozkurt'a göre Vehhabilik akımı itikat konularına "Selefi" bir yaklaşım sergilerken, amelde "Hanbeli", uygulamada karakter ve mizaç olarak "Harici" bir karakterdedir. Vehhabilik, "bedevi ruhu" üzerine ikame edilen bir yaklaşım olduğundan, son derece tutucu, radikal ve münferit bir mezheptir ve kendisi gibi düşünmeyen herkesi ötekileştirerek "tekfir" eder. Vehhabi

mezhebine müntesip olmayan kişiler, Müslüman olsun olmasın, herkesi kâfir gördüğünden ve tüm kâfirlerin kanını, canını, malını kendine helal kabul ettiğinden, neredeyse yeryüzünde herkese ve her şeye düşman bir psikolojiye sahiptir (Bozkurt, 2015, s. 134). Selefiligi yeniden canlandıran isim olan İbn-i Teymiye'den yaklaşık dört asır sonra, onun fikirlerine yerel adetlerin de eklenerek ve bunların son derece katı bir şekilde yorumlanmasıyla ortaya çıkan Vehhabilik, Vehhabi olmayan Müslümanları bile kâfir ilan ederek onlara karşı cihat ilan eden, radikal bir mezheptir (Çağlayan, 2011, s. 78).

Şiiliğin Kısa Bir Tarihi

Sözlükte “tâbi olmak, desteklemek; şayi olmak, çoğalmak” anlamlarındaki “Şiya” kökünden türeyen Şia kelimesi “tarafdar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup” anlamlarına gelir. Terim olarak Hz. Muhammed'in vefatının ardından devlet başkanlığının Hz. Ali'ye ve onun evlatlarından belli kimselere intikal etmesi gerektiğini savunan grupları ifade eder (Öz, 2010, s. 111).

İslam tarihinde, Raşit Halifelerin sonuncusu olan Hz. Ali ile Ümeyyeoğullarının (Emevi ailesi) varisi olan Muaviye arasında yaşanan siyasi bir çekişmenin sonucunda ortaya çıkan Şii mezhebi, Hanefi, Selefi ve Mu'tezile mezhepleri gibi bir doktrin mezhep olmayıp, tamamen siyasi temellere oturan bir mezheptir (Bozkurt, 2015, s. 157). Şii anlayışın merkezinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından imam/halife olarak tayin edilmiş olduğu fikri yatmaktadır. Aslında Şiiliği diğer İslam mezheplerinden ayıran en belirgin özellik de, temelde Hz. Ali'nin nas ve tayinle imam olduğu fikrinin etrafında şekillenen İmamet meselesinin inanç esası olarak kabul edilmesidir (Onat, 1997, s. 82).

Şiiliğin nasıl ortaya çıktığı hususunda Şii ve Sünni kaynaklarda farklı ifadeler yer alıyor olsa da⁷ genel kanı, Hz. Osman'ın hilafeti sırasında Emevi ailesinin yönetimde hâkim olmasından kaynaklanan huzursuzluklar sonrasında yaşanan olayların bir başlangıç noktası olduğu yönünde-

7 Bu konunun detayı için bkz. Onat, H. (1997). Şiiliğin doğuşu meselesi (Birinci Hicrî Asır). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, s. 79-118; Fiğlalı, E. R. (1993). Şiiliğin doğuşu ve gelişmesi. *Milletlerarası tarihte ve günümüzde Şiilik sempozyumu bildiri kitabı*, İslami ilimler Araştırma Vakfı tartışmalı ilmi toplantılar dizisi 17, s. 33-46.

dir. Hz. Osman'ın, yaşanan bu huzursuzluklar neticesinde Medine'yi basan gruplarca şehit edilmesinden sonra Hz. Ali halife seçilmiş, ancak Hz. Osman'ın da mensubu olduğu Emevi ailesi bu durumu kabul etmeyerek Muaviye önderliğinde Hz. Ali'ye karşı bir iktidar mücadelesine girişmiştir. Bu mücadele sırasında Cemel ve Siffin savaşları yaşanmış ve on binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Hz. Ali'nin 661'de şehit edilmesinden sonra, Muaviye'nin önünde iktidara gelebilmek için, Hz. Ali taraftarlarının başına geçen Hz. Hasan kalmıştır. Hz. Hasan, Muaviye ile bir anlaşma yapmış, ancak o da 669'da zehirlenerek hayatını kaybedince iktidar tamamen Emevi ailesine kalmıştır (Onat, 1997).

Hz. Hasan'dan sonra, onun küçük kardeşi olan Hz. Hüseyin Emeviler'e karşı mücadeleye devam etmişse de, 680'de gerçekleşen Kerbela olayında Emevi askerlerince Hz. Hüseyin ve ailesinin büyük bir bölümünün katledilmesi, bu mücadelede bir dönüm noktası olmuştur. Şiiilerin hafızasında çok önemli bir yeri olan bu hadise, Şii kimliğinin oluşumunda da etkili olan belki de en önemli olaydır. Bundan sonra Hz. Ali'nin diğer çocukları ve torunlarının önce Emeviler, ardından da sonraki yönetimlerle olan mücadelesi artık farklı bir boyuta geçmiş, olay önceleri siyasi bir mesele iken, bundan sonra dini-mezhepsel bir mücadele boyutuna gelmiştir (Bozkurt, 2015).

Fiğlalı'ya göre Kerbela faciası, Şiiiliğin mezhepleşmesini netice vermiş en önemli olaydır. Zira bu zamana kadar, İslam dünyasında yaşayan Müslümanlar, Haricilerin dışında ne Sünni, ne de Şii idiler; yalnızca Müslümandılar. Yaşanan anlaşmazlıklar, kimin daha haklı olduğu çerçevesinde cereyan etmekteydi ve Şiiiliğin günümüzdeki en önemli kavramları olan nass, vasiyet ve imamet fikirleri henüz ortaya çıkmamıştı (1993, s. 40). Hz. Ali'nin hilafeti mücadelesi ile başlayan Ehl-i Beyt'in siyasi otoritesi fikri, özellikle Kerbela olayından sonraki dönemde bir mücadele şeklinde devam etmiş, buna mukabil Şii tarihinin dini boyutu, İslam tarihinin daha sonraki yıllarında ortaya çıkmıştır (Gleave, 2011, s. 107).

Günümüzde Şiiiliğin kolları olarak karşımıza çıkan akımlar ele alındığında, bunların neredeyse tamamının Kerbela olayı sonrasında Hz. Ali'nin diğer çocukları ve torunlarının mevcut iktidarlara karşı vermiş oldukları mücadeleler esnasında oluşan siyasi grupların mezhepleşmeleri sonucu ortaya çıktıkları görülecektir.

Kerbela'dan sonra, Şiiiler'den bir grubu, önce Hz. Ali'nin üçüncü oğlu olan Muhammed bin Hanefiye adına hareket eden Muhtar önderliğinde isyan

etti. Kufe şehrini yaklaşık iki sene elinde tutan bu grubun isyanı 687'de bastırıldı. Ancak geriye Şiiliğin Keysaniye olarak bilinen ve Şiilik'te imamın gizlenmesi anlamına gelen "gaybet" ve Muhammed bin Hanefî'nin ölmeyip saklandığına ve mesih yönetimi kurmak üzere geri döneceğine dair olan "rücu" gibi öğretileri ortaya çıkaran kol ortaya çıkmıştır (Gleave, 2011, s. 108).

Şiiler'in bir başka grubu da Hz. Hüseyin'in torunu olan İmam Zeyd önderliğinde isyan etmiş (740), ancak bu isyan da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Onu destekleyenler daha sonra Zeydiye kolunu kurmuşlardır (Gleave, 2011, s. 108). İmam Zeyd'in ağabeyi olan Muhammed Bakır ise zamanla kardeşi ile ters düşerek Bakiriye hareketini başlatmıştır. Bakiriye hareketi, Emeviler'e karşı İmam Zeyd'in ayaklanma başlattığı günlerde 40 bin civarında Şii'nin, İmam Bakır'ın emriyle kopup ayrılmaları ve İmam Zeyd ve arkadaşlarını terk etmeleri üzerine "terkedilenler" anlamına gelen "Rafizi" ismi ile anılmaya başlamıştır (Bozkurt, 2015, s. 170).

İmam Bakır'ın, hem Sünni, hem de Şii kaynaklarca itibar edilen bir âlim olan oğlu Cafer-i Sadık, Bakiriye hareketine fıkhi bir boyut kazandırarak Caferi mezhebini kurmuştur. Günümüzdeki pek çok Şii doktrininin kökeni, İmam Cafer'e dayanmaktadır. İmam Cafer 765'te öldüğünde, Şii ilahiyat ve fıkıh geleneği gözle görülür bir şekilde ortaya çıkmıştır (Gleave, 2011, s. 110).

İmam Bakır'dan sonra oğlu İmam Cafer'in kurduğu Caferi mezhebi ve İmam Cafer'in oğlu olan İmam İsmail'in kurduğu İsmailiye başta olmak üzere, İmam Bakır'ın çocuklarından türeyen mezheplerin tamamı, babaları ve dedeleri olan İmam Bakır'ın "İmamiye"⁸ fikrine sadık kalmışlardır. Bu yüzden "İmamiye" denilince "Rafizilik, Caferilik, İsmailiye" mezheplerini içine alan geniş bir alan akla gelse de; günümüzde "İmamiye" kavramı genellikle "Rafizilik" anlamında kullanılan bir kavram olmuştur (Bozkurt, 2015, s. 173).

Şiiliğin erken dönemleri olan Abbasiler döneminin sonunda (1258), birbiriyle çekişen kollardan sadece üçü güçlü bir taraftar kitlesi bularak

8 İmam Muhammed Bakır'a kadar, halifenin Hz. Ali'nin soyundan gelmesi gerektiğine dair bir görüş mevcuttu. Fakat bu imanın bir şartı olarak algılanmıyordu. Halife'nin Hz. Ali'nin soyundan gelmesi gerektiğine iman etmenin bir "iman şartı" haline getirilmesi; buna iman etmeyenlerin "kâfir" olacağına ilan edilmesi Muhammed Bakır'la beraber hükümlenmiştir. Bu yüzden bu iman şartına "imamiye" denilmiştir.

ayakta kalabilmiştir. Bunlar İmamiye kolu⁹, İsmailiye ve Zeydiye'dir. Diğer ortaya çıkan kollar ise modern çağda varlığını sürdürüyor olsa bile ya dini bir tanım ve devamlılık geliştirememişler ya da İslam'dan tamamen ayrılarak, Dürziler örneğinde olduğu gibi farklı bir dini gelenek halini almışlardır (Gleave, 2011, s. 109).

Şia tarihinde 15. yüzyılın sonları, bir dönüm noktasıdır. Bu döneme kadar kurulan hanedanlar, erken dönem Şiiliğindeki siyasi pasifist tavırda herhangi bir değişim yaratacak kadar uzun ömürlü olmamıştır. Ancak bu dönemde ortaya çıkan bir hareket, askeri başarı, ardından da İmamiye öğretisini himaye etmesi sayesinde bu inancın kaderinin kalıcı olarak değişmesine neden olmuştur. Kuruluş itibarıyla Sünni gelenekten gelen Safevi hanedanı, 1501'de Tebriz'i ele geçirdikten sonra İmamiye Şiiliği'ni İran'ın yeni dini olarak belirlemiştir. Safeviler döneminde İmamiye âlimleri İran'da toplanmış ve burada Şii medreseler kurulmuştur. Bu sayede büyük bir Şii literatürü oluşturulmuş ve bunlar korunmuştur (Gleave, 2011, s. 112). Bu tarihten sonra geleneksel siyasi pasiflik, yerini bir Şii devletine bırakmış ve İran, günümüze kadar olan süreçte Şia'nın merkezi konumuna gelmiştir.

Vehhabi - Şii Rekabetinin Tarihi Arka Planı

Vehhabi Suudi Arabistan ile 1979 sonrası dönemde Şii İslam anlayışını resmi devlet ideolojisi haline getiren İran arasında, kökenleri her iki mezhebin de temellerinin atıldığı döneme kadar giden bir rekabet ve mücadele bulunmaktadır. Orta Doğu'da son yıllarda artan gerilim, yaşanan savaşlar ve çatışmaların arka planında, Suudi Arabistan ve İran'ın karşılıklı çıkar çatışmaları yattığı gibi, sorunların kökeni, tarihin derinliklerinde yatmaktadır.

Orta Doğu'da yaşanan çatışmaların birçoğunun temelinde mezhepsel farklılıklar yatmaktadır. Bu durum 17. yüzyıl Avrupası'nda olduğu gibi birçok ülkeyi ve çok geniş kitleleri etkilemektedir. Esasında mezhepler tarihi, din kisvesine bürünmüş aşiret karakterli siyasal çekişmelerin tarihidir. Toplumun bir bunalımını meşrulaştıran "dini" konular, teolojik olmaktan çok, sosyolojik niteliktedir (İşcan, 2013, s. 152). Bu sorunların kökenine inildiğinde, çatışma nedeni olan şeylerin aslında günümüzde hiçbir hükümü kalmamış, tarihin tozlu yaprakları arasında kaybolup gitmesi gereken hususlar olduğu görülecektir.

9 Bu kolun diğer adları Oniki İmamcılar veya günümüzdeki daha geniş kullanılan şekliyle Rafizilik'tir.

Orta Doğu'da günümüzde yaşanmakta olan çatışmalar ele alındığında, bölgedeki diğer devletlerin de etkileri bulunmakla beraber, bu çatışmaların aslında büyük oranda iki devletin çekişmesinin bir tezahürü olduğu görülecektir. Bunlardan birisi Suudi Arabistan, diğeri ise İran'dır.

Orta Doğu tarihine bakıldığında, aslında İran'ın Araplarla kıyas dahi yapılmayacak bir tarihi olduğu görülecektir. Bölgedeki en eski medeniyet merkezlerinden birisinin İran olmasına karşılık, Araplar tarih sahnesine İslamiyet ile birlikte ancak çıkabilmişlerdir. İslamiyet öncesi dönemde Araplar, kendi içlerinde bir birlik dahi kuramamışken, İran bölgenin en önemli medeniyet merkezlerinden bir tanesi olmuştur.

Tarihi çok eskilere dayanan İran, Hz Ömer zamanında İslam topraklarına katılmıştır. Ancak İran'ın, İslamiyet'i sindirmesi öyle kolay olmamıştır. İslamiyet'in ilk yıllarında özellikle Emeviler'in izlediği koyu Arap milliyetçiliği, bu dönemde İslam dini ile tanışan diğer milletleri, özellikle de Türkler ve İranlılar'ı olumsuz manada etkilemiştir. Bu iki millet, İslam dinini Emeviler'in sunduğu şekliyle değil, kendi yaşam tarzlarına, gelenek ve göreneklerine uygun bir kıvamda kabul etmişlerdir. Bu dönemde Türkler kendi kültürlerine daha uygun olan Hanif çizgiyi benimserken, İran ise Emeviler'in katı Arap milliyetçiliğine dayanan Selefilğin muhalifi olan Şiiliği benimsemiştir.

Şiilik, çıkış itibariyle Arap kökenli bir mezhep olmasına rağmen, zaman içinde muhalif grupların İran merkezli olarak hareket etmeleri sonucunda İran merkezli bir mezhep haline gelmiştir. Şia'nın Hz Ali ve onun soyundan bazı kişileri imam kabul eden bir yapı olarak öne çıkması, onun, Emeviler'den başlayarak Abbasiler ile devam eden tarihi süreç içerisinde söz konusu yönetimlerle sürekli sorunlar yaşayan muhalif grupları kendi etrafında toplayarak büyük bir mezhep yumağına dönüşmesinin yolunu açmıştır. Yani Şia, tabiri caiz ise bir nevi Müslümanların ana muhalefet partisi olmuştur (Hakyemez, 2015, s. 131).

İranlılar, halifeliğe karşı bir Arap fırkası olarak kurulan Hz Ali'nin davasına ve bu tarihi olayın üzerine inşa edilmiş olan Şiiliğe destek vermişlerdir (Daftary, 1999'dan çev. Atalan, 2006, s. 140). Emeviler döneminden itibaren İran'da yaşanan birçok ayaklanmanın¹⁰ kanlı bir şekilde bastırılması,

¹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Daftary, F. (1999). "Sectarian and national movements in Iran, Khurasan and Transoxania during Umayyad and early 'Abbasid times" in history of civilisations of Central Asia, 4(1), M.S. Asimov and C. E. Bosworth (Eds). Unesco Publishing'den çev. Atalan, M.; (2006), Emeviler döneminde ve Abbasilerin ilk dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki mezhebi ve milliyetçi hareketler, *Kelam Araştırma-*

sayıları on binleri bulan insan kayıpları, İranlıların İslam dini ile tanıştığı daha ilk yüzyılda kendilerine özgü bir İslam anlayışı geliştirmelerini netice vermiştir. Keysaniye, İmamiye, Zeydiye ve İsmailiye gibi Şiiğin önde gelen bütün kolları IX. yüzyılda İran'ın çeşitli bölgelerinde taraftar kazanmıştır (Daftary, 1999'dan çev. Atalan, 2006, s. 140). Safevî devletinin kuruluşuna kadar İran'ın nüfusunun en az yarısı Sünni idi. Ancak Şah İsmail'in devletin resmi mezhebini Şiilik olarak ilanından sonra İran zamanla Şiiliğin merkezi haline gelmiştir (Çelenk, 2014, s. 14).

Ortaya çıkış tarihlerine paralel bir şekilde karşılıklı olarak birbirlerini "düşman" olarak kodlayan Selefi ve Şii akım, İslam'ın gelişinin henüz 1. yüzyılından itibaren karşılıklı çatışmalara başlamıştır. Emeviler döneminde tohumları atılan bu düşmanlık, dönem dönem yaşanan çatışmalar ve katliamlarla birlikte günümüze kadar ulaşmıştır. Bu düşmanlığın devam etmesinde bazı önemli Selefi din âlimlerinin katkıları olmuştur. Sözelimi Selefiliğin ikinci kurucusu olarak kabul edilen ve günümüzdeki birçok radikal akımı derinden etkileyen İbn Teymiye'ye (Bozkurt, 2015, s. 117) göre Şiiliğin önemli bir kolu olan Rafıziler kendi döneminde İslam toplumunun bir parçası olarak kabul edilmemiştir. Hatta ona göre Şiiler, ümmetin parçalanması için dış güçlerle işbirliği yapan hainlerdir (İşcan, 2013, s. 158).

Günümüzde bu çatışmanın tarafları ise Selefiliğin en katı kolu olan Vehhabiliği resmi mezhebi olarak kabul eden Suudi Arabistan ile 1979 İslam Devrimi neticesinde Şiiliği resmi ideoloji olarak kabul eden İran'dır. Tarihteki Selefi-Şii çatışmalarının günümüz versiyonu olan Vehhabi-Şii çatışmalarının tarihsel kökenlerine inildiğinde, bu ihtilafın 1800'lü yılların başlarına kadar gittiği görülmektedir.

Vehhabi mezhebinin kurulduğu ve bugünkü Suudi Arabistan'ın temellerinin atıldığı yıllarda, Vehhabiler Osmanlı'nın pek de önem vermediği Arap yarımadasının iç bölgelerini ele geçirmiştir. 1802 tarihine gelindiğinde artık Vehhabiler Necid çölleri ile yetinmeyip Arabistan yarımadasının geriye kalan kısmını da talep etmeye başlamışlardır. 1802 yılında Şii nüfusun yoğun olarak yaşadığı Necef şehrinde, Kerbela törenlerine katılan binlerce Şii'yi kılıçtan geçirerek adeta ikinci Kerbela olayını yaşatmaları (Bozkurt, 2015, s. 127), Vehhabi-Şii çekişmesini yeniden alevlendirmiştir.

İslam'ın Araplık dışı düşünce izlerinden arındırılması gayesi ile yola çıkan (İşcan, 2013, s. 159) Vehhabiliğin kurucusu olan Muhammed bin Abdul-

ları, 4(2), 139-158; Hakyemez, C.; (2015), Şii-Sünni İlişkileri ve Selefilik, *İlahiyat Akademi Dergisi*, 1(1-2), 129-152.

vahhab'ın düşünce sisteminin oluşumunda seyahatleri esnasında gördüğü Şii inanç davranışlarının önemli etkisinin olduğu ifade edilebilir. Hatta bu noktada Vehhabiliğin, Şiilerin ritüellerine karşı savaş açma fikrinden neşet ettiği dahi ileri sürülmüştür (Türkel, 2013, s. 118).

Vehhabiler'in dışında kalan herkesin kâfir olduğu düşüncesinin (Bozkurt, 2015, s. 133) üzerine bu akımın öncülerinin Şiilik hakkındaki görüşlerinin de tesiriyle Vehhabiler doğal olarak Şiilik ve Şiiliğin merkezi olarak kabul edilen İran hakkında olumsuz ve düşmanca bir düşünce içine girmişlerdir. Aynı durum hiç kuşkusuz karşı taraf için de geçerlidir. Yer yer nefrete varan bu karşılıklı olumsuz bakış, sonuçta Vehhabi Suudi Arabistan ile Şii İran'ı, Orta Doğu bölgesinde birçok platformda karşı karşıya getirmiştir.

20. yüzyıla gelindiğinde iki ülke arasındaki ilişkilerde dönüm noktası olarak nitelenebilecek olay, İran'da 1979 yılında yaşanan İslam Devrimi'dir. Suudi Arabistan'ın, bu tarihe kadar Şiiliği daha arka plana iten seküler bir yönetime sahip olan İran ile ilişkileri, karşılıklı çıkarlara dayalı bir pragmatizme dayanmaktadır. Sözelimi 1973 Mısır-İsrail savaşı sonrasında ABD ve Batılı devletlerin İsrail yanlısı tutumlarına tepki olarak, İran ve Suudi Arabistan petrol ambargosu başlatmıştır. Başarı ile uygulanan ambargo hem İran'ın hem de Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerini görülmedik ölçüde artırmıştır. Her ne kadar takip eden yıllarda İran ve Suudi Arabistan petrol fiyatları konusunda bazı anlaşmazlıklar yaşamışlar ve hatta İran'ın petrol ambargosunu gizlice deldiği söylenmiş olsa da, ilişkiler bu dönemde bozulmamıştır (Başkan, 2013, s. 44). İki monarşi de bu dönemde ABD'nin bölgedeki en önemli müttefikleri olmuştur.

Ancak İslam Devrimi'nden sonra İran'ın siyasal çıkarları gereği Şii kimliğini ön plana çıkarmak suretiyle "İslami Dünya Düzeni" kurma ve bunun için de "Devrim"i ihraç etme söylemleri (Arı, 2008, s. 533) sonrasında başta Suudi Arabistan olmak üzere, nüfusunun belli bir kısmı Şii olan Irak, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Kuveyt gibi Körfez ülkeleri kendilerini tehdit altında görmeye başlamışlardır.

Devrimin üzerinden henüz bir yıl dahi geçmeden, 1979 yılının Kasım ayında, Suudi Arabistan'da Muharrem ayının onuncu gününde yapılacak aşure kutlamalarını Suudi hükümetinin yasaklamasına bir tepki olarak 90 bin kişinin katıldığı bir gösteri yapılmıştır. İkinci büyük gösteri de, Humeyni'nin İran'a dönüşünün yıldönümüne rastlayan 1980 yılı Şubat ayında, bu sefer petrol satışından elde edilen gelirin artmasına rağmen, Şii nüfusun ekonomik durumlarının düzeltilmediği bahane edilerek dü-

zenlenmiştir. Bu dönemde yaşanan gerginliklere verilebilecek bir başka örnekte ise 24 Aralık 1981'de İranlı hacılarla Suudi polisler arasında Medine'de çatışmalar yaşanmış, bu olayda yüzlerce İranlı yaralanmış ve birçoğu rejimi yıkmak ve gayri resmi faaliyetlerde bulunmak suçundan sınır dışı edilmiştir (Arı, 2008, s. 534).

Benzer gösteriler ve olayların diğer Körfez ülkelerinde de yaşanması üzerine Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri arasında özellikle güvenlik konularında devletlerarası işbirliği ve dayanışmayı geliştirmek bir zorunluluk haline gelmiştir. Yine bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi, Körfez ülkelerindeki tedirginliği ve güvenlik endişelerini artıran bir başka etken olmuştur. Bu amaçla güvenlik, ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında işbirliği sağlanması amacıyla 26 Mayıs 1981'de Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Umman ve BAE'nin devlet başkanlarının katılımıyla Abu Dabi'de, Basra Körfezi'ndeki ilk kolektif güvenlik sistemi olan "Körfez İşbirliği Konseyi" (Gulf Cooperation Council, GCC) kurulmuştur.

1980 yılında başlayan İran-İrak savaşı da yine Suudiler ile İran arasındaki ilişkileri geren bir başka faktör olmuştur. 1980-1988 arasında süren bu savaş sırasında topraklarında önemli ölçüde Şii nüfusun bulunduğu Suudi Arabistan ve Kuveyt, İran karşısında Irak'a önemli ölçüde destek sağlamıştır. Bu iki devletin Irak'a savaş boyunca yaptığı desteğin toplamının 80 milyar doları geçtiği tahmin edilmektedir. Suudiler Irak'a yönelik finansal desteğin yanı sıra önemli miktarda lojistik destek de sağlamış, sözgelimi daha savaşın başlarında Kızıl Deniz'deki üç limanını Irak'a tahsis etmiştir (Arı, 2008, s. 548).

Günümüzde Selefi Vehhabi - Şii Çatışması

Yemen İç Savaşı

1979 yılından itibaren Şiiliği resmi ideoloji olarak benimseyen İran, Orta Doğu'nun birçok ülkesinde yaşayan Şii nüfus üzerinden politikalar geliştirmektedir. İran'ın bu politikaları "Şii Hilali" şeklinde ifade edilmektedir. Orta Doğu'da İran dışında kalan ülkelerde yaşayan Şii nüfus ele alındığında, İran'ın elinin aslında ne kadar güçlü olduğu görülecektir. İslam Devriminden hemen sonra hayata geçen İran'ın Orta Doğu'da Şii eksenli yayılmacı politikaları, başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinde ve Arap dünyasında ciddi bir ulusal güvenlik tehdidi algısının ortaya çık-

masına neden olmuştur.¹¹

Nüfusunun yaklaşık %35'i Şiiliğin bir kolu olan Zeydiliği benimsemiş olan Yemen (CIA, 2016), uzun yıllar boyunca Kuzey ve Güney Yemen olarak iki ayrı devlet şeklinde yaşamıştır. Kuzey Yemen Osmanlı Devleti'nin Ekim 1918'de bölgeden çekilmesi üzerine bağımsızlığını kazanmıştır. Güney Yemen ise, Bab-ül Mendep Boğazını ve dolayısıyla da Kızıldeniz'i denetleme imkânı veren konumunun getirdiği stratejik değer nedeniyle 1839'da İngilizlerce işgal edilmiş, uzun bir süre İngiliz kontrolünde kaldıktan sonra 1967'de bağımsızlığını kazanmıştır (Arı, 2008, s. 293-294). Ancak her iki Yemen'de de istikrar bir türlü sağlanamamış, her ikisinde de birçok darbe ve hatta iç çatışmalar yaşanmıştır.¹² Soğuk Savaş'ın bittiği 1990 yılına gelindiğinde, yaklaşık 150 yıllık bir aradan sonra Kuzey ve Güney Yemen birleşerek Yemen Cumhuriyeti adını almıştır. Kuzey Yemen'de Şii (Zeydi) mezhebi çoğunluğu oluştururken, Güney'de ağırlıklı olarak Sünni bir mezhep olan Şafi mezhebi nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bununla beraber Zeydilerle Sünniler arasında, son yıllardaki gelişmelere kadar herhangi bir mezhep çatışması yaşanmamıştır (Arı, 2015, s. 1).

Yemen'de Şii Husilerin başkent Sana'yı ve ülkenin kuzeyindeki bölgeleri kontrol etmesi ve bunun akabinde Suudi Arabistan önderliğinde bir koalisyon kurularak ülkeye müdahale edilmesi ile başlayan iç savaş, aslında Suudi Arabistan'ın bölgesel düzlemdeki politikalarının İran'ın bölgesel politikaları ile çatışmasının bir sonucudur. Zira Yemen, Suudi Arabistan'ın -deyim yerindeyse- arka bahçesidir. Bu ülkede nüfusun yaklaşık %35'ini oluşturan Şii nüfusun yönetimi ele geçirmesi demek, Suudi Arabistan top- raklarında yaşayan ve nüfusun yaklaşık %15'ini oluşturan Şiileri de harekete geçirebilecek bir faktördür. Ayrıca Kızıldeniz'in Hint Okyanusu'na açılan kapısı olan Bab-ülMendep Boğazının Şiilerin eline geçmesi tehlikesini Suudi Arabistan'ın yanı sıra, Körfezdeki petrol üreticisi ülkeler ve Batılı ülkeler göze alamamaktadır.

Arap Baharı sırasında Orta Doğu ülkelerinin birçoğunda meydana gelen

11 Bu konuda Bahreyn'de yaşanan iç ayaklanma sırasında Şiiler'in yanı sıra ülkedeki diğer rejime muhalif grupların gösterilere katıldığını, ancak ülke yönetiminin ayaklanmaları salt Şii gruplar üzerine yüklediğini ve meseleyi Şii-Selefi gerginliğine çekerek Suudiler'in desteğini çekmeye çalıştığını belirtmekte yarar var. Bahreyn örneğindeki gibi, bölge ülkelerindeki monarşik rejimlerin, bu gerginliği kendi rejimlerini sağlama almada kullandıkları da bir gerçektir.

12 Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmelerine kadar olan dönemde yaşanan iç kavgaların ayrıntıları için bkz. Arı, T. (2008), *Geçmişten günümüze Orta Doğu*. (Dördüncü Baskı). 4. Bölüm, İki Farklı Yemen adlı bölüm (s. 289-300). Bursa: Mkm Yayıncılık.

halk ayaklanmalarına paralel olarak Yemen'in başkenti Sana'da da halk sokağa çıkarak çeşitli reformlar talep etmiştir. Bu ayaklanmaları fırsat bilen Husiler de gösterilere katılmış ve olaylar bundan sonra büyümüştür. Haziran 2011'de Cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih'e cumhurbaşkanlığı sarayındaki camide saldırı düzenlenmiş, saldırının hemen ardından Salih tedavi için Suudi Arabistan'a götürülmüştür.

Riyad'da tedavi olan Salih, Körfez İşbirliği Konseyi'nin (GCC) başlattığı Yemen Barış Planı anlaşmasını 23 Kasım 2011'de imzalamış ve görevini dönemin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Abdurabbu Mansur Hadi'ye devretmiştir. Bundan sonraki süreçte Hadi, muhalefetin iki yıl içinde bazı reformlar ve seçimler yapma şartıyla desteğini alarak Şubat 2012'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmıştır. Mart 2012'de temel sorunların çözümü amacıyla bütün siyasi partilerin katıldığı "Ulusal Diyalog Konferansı" başlatılmış (Sinkaya, 2015, s. 60) olmasına ve bundan sonraki süreçte istekleri genel olarak Hadi tarafından yerine getirilmesine karşın Husiler, bu gelişmeleri yetersiz bularak 18 Ağustos 2014'te yönetimi protesto çağrısında bulunarak ülkede yaşanan krizi tekrar tırmandırmıştır (Semin, 2015, s. 2). Bundan sonra Husiler önce gösterileri yeniden başlatmışlar, ardından da 21 Eylül 2014'te silahlı güçleriyle başkent Sana'daki hükümet binalarını işgal etmeleriyle beraber iç savaşa giden sürecin önu açılmıştır.

Husiler'in 22 Ocak 2015'te cumhurbaşkanlığı sarayını ve başbakanlık konutunu abluka altına almalarından sonra Cumhurbaşkanı Hadi ve Başbakan Halid Bahhah görevlerinden istifa ettiklerini açıklamıştır. Ancak Hadi 21 Şubat'ta ablukadan kaçmayı başararak Aden'e gitmiş ve istifasını zorla alındığını ifade ederek geri almış ve Aden'in geçici başkent olduğunu duyurmuştur.

Husiler'in ülkenin kuzeyini kontrol altına aldıktan sonra güneye ilerlemesi ve Taiz'i ele geçirmesi Suudi Arabistan'ın kaygılarını artırmıştır. 25 Mart'ta Yemen Cumhurbaşkanı Hadi'nin ülkedeki Husi işgaline yönelik dış müdahale çağrısının ardından 26 Mart'ta Suudi Arabistan öncülüğünde kurulan Onlu Koalisyon Yemen'de "Zafer Fırtınası Operasyonu" adı altında Husiler'in kontrol ettiği stratejik bölgelere havadan saldırı düzenlemiştir. Koalisyona Umman dışında Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri (Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri), Arap ülkelerinden Ürdün, Fas, Mısır ve Sudan ile birlikte Pakistan da katılmıştır (Semin, 2015, s. 3).

Dünya petrolünün %8'inin geçtiği Bab-ül Mendep Boğazı ve Kızıldeniz'in denetimine imkân vermesi açısından Yemen, çok önemli bir ülkedir. Husiler'in başkent Sana'yı kontrol altına alması ve güneyin başkenti olarak kabul edilen Aden'e doğru ilerlemesi, Suudiler tarafından çok büyük bir ulusal güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır. Arkalarında İran'ın desteği olan Husiler'in Suudi Arabistan'a Arap Yarımadasının en güneyinden oluşturduğu tehdit, İran'ın genişleyen etkisine karşı Suudileri bölgesel bir ittifak arayışına da itmiştir. Bu noktadan Suudilerin Husiler'e karşı düzenlenen operasyon için, dördü Körfez ülkesi olmak üzere toplam dokuz devlet ile ortak bir harekât düzenlemesi önemli bir gelişmedir.

Günümüzde yaklaşık 26 milyon insanın yaşadığı Yemen'de nüfusun %35'i Şii'dir. Ancak İran'daki Şia'dan farklı olarak Yemen'de Şiiliğin Zeydilik kolu hakimdir. Şiâ mezhepleri içerisinde Hanefiliğe en yakın mezhep olan (Bozkurt, 2015, s. 168) Zeydiliğin dört ana kolu bulunmaktadır. Bunlar -Haduviye, Carudiye, Salihye ve Saleymanî'dir. Ülkedeki toplam Şii nüfusun yalnızca %2'sini teşkil eden Husiler, bazı kaynaklara göre Zeydilerin İran Şiiliği olarak kabul edilen On iki İmam mezhebine (Caferilik) yakın olan Carudiye mezhebine mensuptur (Büyükkara, 2011, s. 145).

Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesiyle kurulan Şii Zeydi Hak Partisi'nden ayrılan Bedrettin Bin Emireddin el Husi tarafından 1991'de kurulan Mümin Gençler (el Şabbab el Mümin) örgütü, Haziran 2004'te "Ensarullah" silahlı milis gücüne dönüşmüştür (Semin, 2015, s. 3). Çeşitli çevrelerce Lübnan'daki Hizbullah'a benzetilen bu örgüt, Hizbullah'tan farklı bir karaktere sahiptir. Herşeyden önce Hizbullah bizzat İran tarafından kurulan bir örgüt iken, Ensarullah Yemen'deki Şiiler tarafından kurulmuştur. İkinci olarak Ensarullah ile İran arasındaki ilişkiler, İran ile Hizbullah arasındaki ilişkiler kadar net değildir (Sinkaya, 2015, s. 61); İran'ın Hizbullah ile daha doğrudan bir ilişkisi söz konusudur. Ayrıca Yemen'de Arap Baharı sonrasında yaşanan gelişmelere karşı hem buradaki Şiilerin Şiiliğin İran'a en uzak kolu olan Zeydi kolundan oluşu, hem bölgenin İran'a coğrafi olarak uzak oluşu gibi nedenlerle İran mesafeli yaklaşmıştır. Olayların başlangıcında İran itidal çağrılarını dahi yapmış, resmi makamlar olaylar konusunda genel olarak sessiz kalmayı tercih etmiş; ancak Eylül 2014'ten itibaren resmi olarak Yemen'deki olaylar hakkında Husiler / Ensarullah lehine açıklamalar yapılmıştır.

Suudi Arabistan, 2003 sonrası dönemde İran'ın Orta Doğu'da, özellikle de Arap Yarımadasını çevreleyecek bir şekilde etkisini artırmasından rahatsızlık duymaktadır. Kendi topraklarında da Şii nüfus barındıran Suudi

Arabistan, bu toprakların hemen yanı başında Şiiliğin güçlenmesinden çekinmektedir ve Yemen sınırının diğer yakasında Hizbullah benzeri bir Şii örgütün kurulmasını öncelikli tehdit olarak değerlendirmektedir.

Şiilerden kaynaklanan rahatsızlık Suudi Arabistan'ı bölgede Vehhabiliği yayma çabasına yöneltmiştir. Yemen'deki Selefi akımın öncüleri arasında sayılan ve 2001 yılında yaşamını yitiren Mukbil el Vadi'nin faaliyetleri sonucu Selefilik, Şii bölgelerinde ve devlet bürokrasisinde etkin bir toplumsal taban bulması ve Yemen yönetiminin Selefilere faaliyetlerine tolerans göstermesi, Şiilerin sert eleştirisine yol açmıştır. 1960 ve 1970'lerde Suudi Arabistan'da eğitim faaliyetleri içinde bulunan Mukbil el Vadi'nin, öldüğü tarihe kadar Suudi rejiminden destek aldığı bilinmektedir (Ayhan, 2009, s. 49).

Suriye İç Savaşı

2011'de Arap dünyasında başlayan halk hareketleriyle birlikte Suriye'de Baas rejimine karşı gelişen halk hareketi, reform talepleri ve kitlesel yürüyüşlerle başlamış, iktidarın muhalefeti şiddetle bastırma yoluna gitmesiyle silahlı isyana dönüşmüştür. Beşşar Esed iktidarının muhalefet gösterilerini bastırma hedefiyle halka karşı şiddete başvurması ve yerleşim yerlerini bombalaması ile ülkede tansiyon iyice yükselmiş, bundan sonra ise silahlanan muhalefet hareketi ile Esed rejimine bağlı güvenlik güçleri arasındaki çatışmalar neticesinde Suriye krizi iç savaş halini almıştır.

2011 yılının başlarında başlayan iç savaşta ülke nüfusunun yarısı evinden ayrılmış, 400 binden fazla insan hayatını kaybetmiş (Aljazeera, 2016), savaştan kaçanların sayısı 4 milyon 840 bini geçerken 7 milyon 600 bin Suriyeli de savaş yüzünden evlerini terk edip ülke içinde başka bir bölgeye kaçmak zorunda kalmıştır (UNHCR, 2016).

Suriye'de Esed rejiminin yaşanan krizdeki sert tavrı, olayları daha da tırmandırmış ve neticede halk silahlanarak rejime karşı mücadeleye başlamıştır. Suriye'de halk hareketi başladıktan dört ay sonra muhalefet silahlı güç kullanma seçeneğine yönelmiş ve bu yönde teşkilatlanmaya başlamıştır. Bundan sonra muhaliflerin silahlı mücadelesini koordine etmek üzere Suriye ordusundan ayrılan bir grup asker tarafından Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), 29 Temmuz 2011 tarihinde kurulmuştur (Sandıklı ve Semin, 2012, s. 21). Ancak ÖSO, muhalifleri tek çatı altında toplamayı başaramamıştır. Suriye'de muhalifler hem siyasi hem de askeri olarak birçok farklı fraksiyondan oluşmaktadır. Bunda hem Suriye'nin kendi iç dinamiklerindeki

farklılıklar, hem de ülkedeki iç savaşın küresel boyutta birçok aktörü ilgilendirmesi önemli rol oynamaktadır.

Suriye’de muhalif hareketin silahlı mücadeleye başladığı bu süreçte, ülkenin değişik bölgelerinde farklı etnik ve mezhepsel unsurlar silahlanmış ve sonuçta ÖSO’dan bağımsız olarak yeni birçok silahlı grup ortaya çıkmıştır. DAESH, PYD/YPG, el Nusra Cephesi, İslam Cephesi, Mücahitler Ordusu, Şam Askerler Birliği, Suriye Devrimciler Cephesi, Hazm Hareketi gibi silahlı gruplar bu dönemde isimlerini duyurmuştur.

Suriye’de yaşanan iç savaşta, dini eğilimli silahlı birlikler de ortaya çıkmıştır. Bunların %70’i Sünni olmakla beraber, çoğunluğu ülkedeki Müslüman Kardeşler’den oluşmaktadır. Bir kısmı da Selefi-Vehhabi çizgidedir. Bu birliklerin, başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri tarafından yönlendirildiği ve desteklendiği bilinmektedir (Sandıklı ve Semin, 2012, s. 23). Suriye’de Esed yönetimi karşıtı silahlı muhaliflerin ekonomik, askeri ve diplomatik destekçileri bakımından değerlendirildiğinde Suudi Arabistan ilk sırada gelmektedir. Arap Baharı sürecinde Suudi Arabistan; Tunus, Mısır, Yemen ve Bahreyn’de rejim karşıtı halk ayaklanmaları karşısında statükocu bir pozisyon alırken, Suriye’de ise mevcut rejimin değişmesi için göstericilere destek vermek suretiyle anti-statükocu bir tavır sergilemiştir (Akdoğan, 2015, s. 23). Bu haliyle Suudi Arabistan’ın özünde Selefi düşünceye karşı olan, ya da bir nedenle Şii İran’ın yanında olan ülkelerdeki devrim girişimlerinde anti-statükocu bir tavrı olduğu söylenebilir.

Suudi Arabistan’ın genel olarak Arap Baharı, özel olarak Suriye politikasını belirleyen; aldığı pozisyon, tavır ve davranışlarını şekillendiren iki ana parametreden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi hayatta kalma ve varlığını sürdürme; diğeri ise hükmetme ve bölgesel nüfuzunu artırma hedefidir. Bu iki parametre Suudi yönetiminin dış politika hedef ve önceliklerinin belirlenmesinde ve dış politika tavır ve davranışlarının şekillenmesinde kurucu rol oynamaktadır (Akdoğan, 2015, s. 24). Suudiler, bu iki parametreye çerçevesinde Selefi-Vehhabi ideolojiyi kullanmaktan geri durmamaktadırlar. Burada dikkat çeken nokta, önceliğin devletin bekası olduğu, dini önceliklerin ise bu amaca hizmet noktasında anlam ifade ettiği gerçeğidir.

Suudi yönetimi, Suriye’de hem kendi rejiminin güvenliğini tehlikeye sokacak değişim rüzgârına engel olmak, hem de bölgedeki etkinliğini ve hâkimiyetini artırabilmek için Suriye’de kendi çıkarlarına hizmet eden muhalif grupları desteklemek suretiyle bu rüzgârı kendi lehine çevirmeye çalışmaktadır. Zira ABD önderliğinde gerçekleştirilen Irak müdahalesi he-

sapların çok ötesinde İran'ı güçlendirmiş, bölgedeki en kırılgan yapı olan Suudi Arabistan'ı endişelendirmiştir.

Suudi Arabistan'ın bölgesel nüfuzunu artırma ve bölgesel güç dengesini kendi lehine çevirme noktasında en önemli rakibi olarak İran göze çarpmaktadır. Suudi Arabistan'ın Suriye politikasının temel karakteristiği Orta Doğu'da Suudi-İran düşmanlık ve rekabetiyle yakından ilişkilidir. (Akdoğan, 2015, s. 25).

Suriye, İran'ın bölgedeki en önemli müttefikidir. Bu iki ülkenin liderleri, dini anlamda birbirine yakın olmaları¹³ bir yana, ABD, İsrail ve Suudi Arabistan gibi ortak tehditler sayesinde de birbiri ile yakınlaşmıştır. Birbirleri ile hiçbir sorunu olmamakla beraber, aksine iki ülke karşılıklı olarak birbirlerine tam ve koşulsuz destek vermektedirler.

İki devlet arasındaki bu yakın ilişkiyi neorealist teorinin söylemleri ile açıklayabiliriz. Kenneth Waltz'a göre devletlerin davranışları uluslararası sistemin yapısından etkilenir ve uluslararası sistem anarşiktir. Anarşik olan sistem devletleri güvenlik arayışına iter (Arı, 2013, s. 158). İşte bu sebepten ESED ve temsil ettiği seküler duruş, Şii İran için dini bir anlam ifade etmese de, dünya üzerindeki devlet gruplanmalarında aynı aktörleri (ABD ve İsrail gibi) kendilerine tehdit olarak görmeleri, bu iki devleti doğal müttefik yapmaktadır. ABD'nin bölgedeki yayılcı politikalarına karşılık, neorealist teoriye göre, hiçbir zaman bozulmayacak olan güçler dengesi sistemi kurulmuş ve Suriye-İran dostluğu bölgedeki ABD karşıtı diğer bir kutup olmuştur. Bu savaşta İran, Suriye rejimine dostluğun ve menfaatlerinin bir gereği olarak tam destek vermektedir. İranlı pilotların Suriye Hava Kuvvetlerinde uçtuğu, İran Özel Kuvvetlerinin ve Devrim Muhafızlarının önemli bir bölümünün Suriye rejimi ile beraber savaştığı, ayrıca İran'ın verdiği lojistik desteğin yanı sıra her türlü istihbarat desteğini verdiği, dış ülkelerden silah ve mühimmat sevkiyatının da İran üzerinden olduğu bilinenler arasındadır (ORSAM, 2013, s. 9). Ayrıca İran'ın bölgedeki önemli bir müttefiki olan Şii Hizbullah örgütünün de Esed yönetimine destek verdiği unutulmamalıdır.

İran'ın Esed rejimini desteklemesine mukabil, Suudiler de rejim muhalifi unsurları desteklemektedir. Bu dönemde Suriye'de ortaya çıkan dini eğilimli silahlı birliklerin büyük ölçüde Selefi-Vehhabi çizgide olması, bu

13 Bu konunun detayı için bkz. Türkel, R. (2001). *İnanç Esasları açısından Nusayrîlik-Alevîlik Mukayesesi* (Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi); Batur, M. R. (2002). *Nusayrîliğin Teşekkülü ve İnanç Sistemi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi).

noktadan değerlendirilmelidir.

Arap devletleri arasında Suriye muhalefetine destekte Körfez ülkelerinin, Körfez ülkelerinden de Suudi Arabistan ve Katar'ın öne çıktığı görülmektedir. Suudi Arabistan ve Katar'ın öne çıkmasında bu ülkelerin sahip olduğu sermaye gücü ve uluslararası düzeyde etkili basın-yayın organlarının belirleyici olduğu ifade edilebilir. İki ülke gerek Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ve Arap Birliği vasıtasıyla gerekse tek taraflı girişimlerle Suriye krizine Esed rejimi karşısında müdahil olmuştur. Muhalefete finansman tedarikinin yanında doğrudan askeri destek de temin ettiği basına yansıyan Suudi Arabistan ve Katar, Suriye'deki değişim sürecinde etkili olmayı hedeflemekte ve bölgedeki Selefî unsurları güçlendirmeye çalışmaktadır (Sandıklı ve Semî, 2012, s. 31).

Suriye'de yaşanan iç savaş, sonuçları itibariyle Suriye sınırlarını aşan başka bir kısım sorunlara da yol açmıştır. Yaşanan bu iç savaş bölgesel ve hatta küresel bir anlaşmazlığa sebep olmuş ve dünyanın Soğuk Savaş dönemindekine benzer bir kutuplaşmaya gitmesine zemin hazırlamıştır. Orta Doğu'da Şii-Selefî gerilimini iyice tırmandırmış, Suriyeli sığınmacılar sorununu doğurmuş ve DAES gibi bir terör örgütünü dünyanın gündemine getirmiştir.

Orta Doğu'da Silahlanma Yarışı

Hem kendi içinde birçok nedenden ötürü çatışmalar yaşayan, hem de küresel güçlerin çıkar çatışmalarına sahne olan Orta Doğu coğrafyası, son yıllarda yeniden sıcak çatışmaların merkezi haline gelmiştir. Suriye, Irak, Yemen, Filistin, Lübnan ve Libya gibi çatışma bölgeleri Orta Doğu coğrafyasındadır. Nitekim bölgenin ne denli karışık olduğu, çeşitli raporlarla da ortaya konmuştur. Uluslararası Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün (Stockholm International Peace Research Institute - SIPRI) 2014 yılı verilerine göre hazırladığı küresel barış indeksinde (The Global Peace Index - GPI) 163 ülke arasında Suriye son sırada yer alırken, Yemen 159, Güney Sudan 160, Irak 161 ve Afganistan 162. sırada yer almıştır (SIPRI, 2017, s. 2).

Ülkeler arasındaki çıkar çatışmaları, yaşanan anlaşmazlıklar ve çatışmalar, halk hareketleri ve buna bağlı gelişen iç savaşlar, terör ve dış güçlerin müdahaleleri gibi birçok neden yüzünden Orta Doğu, günümüzde güvenlik endişelerinin en üst düzeyde olduğu bölgelerin başında gelmektedir. Güvenlik endişelerinin artması da, doğal olarak askeri harcamalara

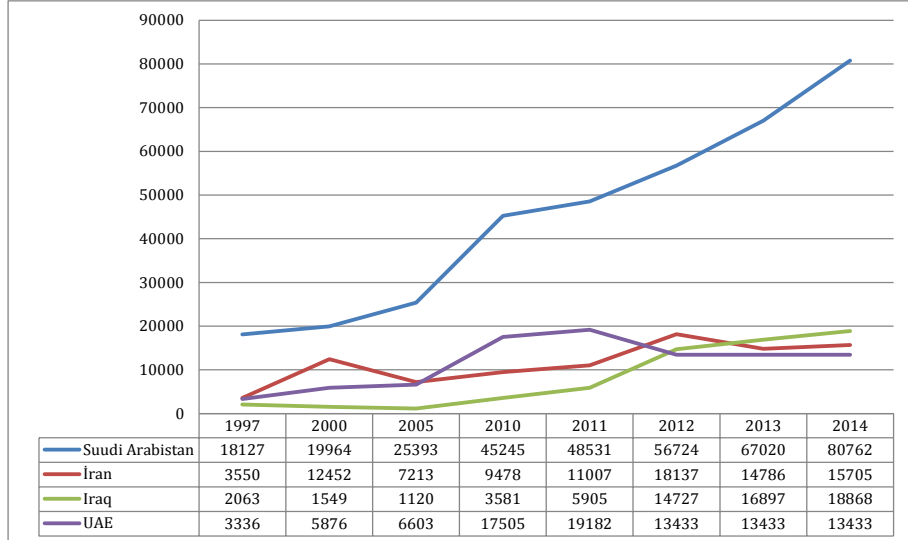
yansımaktadır.

SIPRI'nin 2014 verilerine göre Orta Doğu'daki ülkeler, özellikle de Körfez ülkelerinin, son yıllarda askeri harcamaları oldukça dikkat çekici bir şekilde artış göstermiştir. 2014 yılında tüm dünya genelinde yapılan 1.776 milyar dolarlık askeri harcamaların 196 milyar dolarlık kısmı, yani % 11'i Orta Doğu ülkeleri tarafından yapılmıştır (SIPRI, 2015a, s. 14). Buna göre dünyada bir yılda yapılan askeri harcamaların %11'lik bir kısmını, dünya nüfusunun %5'inin yaşadığı Orta Doğu yapmaktadır. Bu da kişi başı ortalama 500 dolar civarı yıllık askeri harcama demektir ki, dünya genelindeki ortalama bunun yarısı kadar olup 250 dolar civarındadır.

SIPRI'nin raporuna göre en dikkat çeken ülke Suudi Arabistan olmuştur. Zira Suudi Arabistan'ın 2005-2014 döneminde askeri harcamaları %112 oranında bir artış kaydederek 2014 yılına gelindiğinde 80,8 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu rakamla Suudiler, aralarında Fransa, İngiltere, Almanya gibi gelişmiş ülkelerin de bulunduğu dünyanın birçok ülkesini geride bırakarak en çok harcama yapan ülkeler sıralamasında ABD, Çin ve Rusya'nın ardından 4. sıraya yükselmiştir (SIPRI, 2015b, s. 2).

Suudiler dışında diğer Körfez ülkeleri de son yıllarda askeri harcamalar için yüksek rakamlar ayırmıştır. 2005-2014 döneminde Orta Doğu genelinde askeri harcamaların artış oranı %57 olmuştur. Bu oran Irak'ta %286, BAE'de %135, Bahreyn'de %126, Suudi Arabistan'da ise %112 olmuştur. Kuveyt'te ise 2014 yılı rakamları hariç olmak üzere 2005-2013 dönemindeki değişim oranı %112 olmuştur (SIPRI, 2015b, s. 4).

Orta Doğu ülkeleriyle ilgili bir başka çarpıcı tablo ise askeri harcamaların milli gelire oranları olmuştur. Umman (%11,8) ve Suudi Arabistan'ın (%10,8) zirvesinde olduğu listenin ilk 20 ülkesi arasında toplam 9 Orta Doğu ülkesi (İsrail, BAE, Lübnan, Irak, Bahreyn, Yemen ve Suriye) bulunmaktadır (SIPRI, 2015b, s. 7).

Şekil 1*1997-2014 arasında Körfez Ülkelerinin Askeri Harcamaları*

Kaynak: Cordesman, A. H. ve Peacock, M. (2015), *Military spending and arms sales in the Gulf*. CSIS. Erişim tarihi: 25.04.2016 http://csis.org/files/publication/150428_military_spending.pdf.

Tablo 1’de Suudi Arabistan ve diğer Orta Doğu ülkelerinin askeri harcamalarında özellikle 2011 yılından sonra gözle görülür bir artış olduğu görülmektedir. Bunda Arap Baharı’nın ve sonrasında Suriye, Yemen ve Irak’ta yaşanan çatışma ortamlarının etkisi olduğu söylenebilir.

Sözgelimi Yemen’de yaşanan iç savaş sırasında Suudi Arabistan bir kısım önlemler almış ve bu kapsamda 150 bin kişi olan ordusunu 275 bine çıkarmış, Ulusal Muhafız Gücünü yaklaşık 25 bin kişi daha artırmış, hava ve deniz güçlerinin yeni savaş uçağı ve gemisi alınarak tahkim edilmesi gibi bir kısım kararlar almıştır. Yine “Harbe Hazırlık” olarak nitelenen askeri program çerçevesinde İçişleri Bakanlığı’ndan yapılan açıklamada kendilerine bağlı güvenlik gücü sayısını 60 bine çıkaracakları duyurulmuştur (Akdoğan, 2013, s. 470).

Orta Doğu’daki diğer ülkelerin aksine, uzun yıllar Batı’nın ambargoları ile dışlanmış ve buna bağlı olarak da kapalı bir kutu görünümündeki İran’da ise askeri harcamalar konusunda bir netlik bulunmamaktadır. Buna rağmen

men çeşitli kurumlarca tahminler yürütülmektedir. IMF verilerine göre 2014 yılına ait İran'ın askeri harcamaları 15,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1997'den 2014'e kadar olan dönemde Suudi Arabistan'ın askeri harcamaları %445 artarken, İran'ın askeri harcamaları da %442 oranında artmıştır (IMF, 2014).

İran'ın askeri harcamaları, çapına göre belki Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri kadar büyük görünmeyebilir. Ancak İran'ın dışa kapalı bir ülke olduğu ve harcamaların diğerleri kadar şeffaf olmadığı unutulmamalıdır. Bir diğer önemli husus da İran'ın son yıllarda nükleer silaha sahip olma çabalarıdır. Bunda kendini bölge dışından ABD, içinden ise Suudi Arabistan ve İsrail tarafından kuşatıldığı hissini etkili olduğu düşünülebilir.

Orta Doğu bölgesinde yalnızca İsrail'in elinde nükleer silah olduğu bilinmektedir. İran da nükleer silah sahibi olarak, hem İsrail ile durumunu eşitlemeye, hem de bölgedeki olası çatışmalarda nükleer gücün caydırıcı avantajından yararlanmayı amaçlamaktadır. Temmuz 2015'te İran P5+1 ülkeleri¹⁴ ile anlaşarak şimdilik nükleer çalışmalarını durdurmuş olsa da, bu konuda İran'a karşı başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerinde ve özellikle İsrail'de ciddi kuşklar söz konusudur. Yemen'deki iç karışıklıklara müdahale amacıyla bir araya gelen ülkelere nükleer silahlara sahip tek Müslüman ülke olan Pakistan'ın da dâhil edilmesi, İran karşısında nükleer bir ülke ile hareket edildiği mesajını vermesi açısından önemli bir noktadır.

Orta Doğu genelinde son yıllarda artan gerilime paralel olarak askeri harcamalar da artmaktadır. Özellikle Arap Baharı sonrası yaşanan gelişmeler ve İran'ın bölgedeki Şii nüfus üzerinden politikalar geliştirmesi, başta Suudi Arabistan olmak üzere topraklarında az da olsa Şii nüfus barındıran Körfez ülkelerini, kendilerini emniyete almaya itmiştir. Burada dikkat çeken belki de en önemli nokta, güvenlik ihtiyacı ile askeri harcamalarını artıran Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin tarih boyunca her fırsatta Şiiler ile karşı karşıya gelen Vehhabi akıma bağlı olmalarıdır. Zira bu ülkeler, 1979'daki İslam Devrimine kadar yine aynı İran ile, belli dönemlerde inişli çıkışlı da olsa, birçok alanda işbirliği yapmış, ortak hareket edebilmiştir. Ancak devrimden sonra İran'da Şiilik ön plana çıkınca, başta Suudiler olmak üzere Körfez ülkelerinin tamamı bundan tedirginlik yaşamışlardır.

14 P5+1 ülkeleri BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi olan ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve Rusya ile Almanya'dan oluşmaktadır.

Son Dönem Suudi Arabistan – İran Dış Politika Analizi

Suudi Arabistan ile İran arasındaki sorunlar, yukarıda da ifade edildiği gibi uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Ancak özellikle 1979 İran İslam Devrimi sonrasında iki ülke arasındaki ilişkiler kopmuştur. Son dönemde yaşanan Arap Baharı sonrasında iki ülke arasındaki mücadele tüm Orta Doğu coğrafyasına yayılmıştır. Suudi Arabistan ile İran, Orta Doğu’da Türkiye ile birlikte bölgenin en önemli ekonomik ve askeri gücü konumundadır. Bu iki ülke, gerek zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip Körfez bölgesinde, gerekse Orta Doğu genelinde bir hâkimiyet yarışı içerisindedirler.

Burada esas mesele din olmasa da, dini-mezhepsel temelli anlaşmazlıklar ön plana çıkarılmak suretiyle iki ülkenin de kendisine bir blok kurmaya çalıştığı görülmektedir. Bu durum Barkin’in sosyal inşacı yaklaşımına bir örnek olarak gösterilebilir. Toplumsal olarak uzun bir zaman dilimi içerisinde inşa edilmiş olan karşılıklı ilişkiler son dönem Suudi Arabistan- İran ilişkilerinde önemli etkiler doğurmuştur (Arı, 2013, s. 499).

Konstrüktivist yaklaşıma göre uluslararası sistemde aktörlerin kimlikleri dış politikalarını şekillendirmektedir (Arı, 2013, s. 500). Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkilerin ikinci önemli kırılma noktası, 2003’te ABD’nin Irak’ı işgali olmuştur. ABD’nin Irak’ı işgal ederek Saddam Hüseyin rejimine son vermesi, hem Irak’ın iç dengelerini, hem de bölgesel dengeleri altüst etmiştir. Irak’ta yeni kurulan siyasi sistemde Şii yöneticilerin iş başına geçmesi, ülkeyi İran’a yaklaştırmış, bu da doğal olarak Suudi Arabistan’ın tepkisini çekmiştir. İran’ın Irak’taki yönetim değişikliğinden sonra bölgede etki alanının genişlemesi ve ABD - İsrail karşıtı söylemleri sayesinde Müslümanlar üzerinde sempati kazanması, Suudi Arabistan’ın güvenlik endişelerinin artmasına neden olmuştur. 2006 yılı, Lübnan (Hizbullah)-İsrail savaşı sırasında İran’a yönelik bu sempatinin zirve yaptığı yıl olmuştur.

Savunmacı realist yaklaşım çerçevesinde devletler var olan statükoyu korumak isterler (Arı, 2013, s. 167). Buna göre Suudi yönetimi İran’ın bölgedeki yükselişini durdurabilmek ve var olan statükoyu koruyabilmek için bir yandan İran’ı ‘itibarsızlaştırma’, diğer yandan da İran’a karşı bir ‘dengeleme’ siyaseti izlemiştir. Bu minvalde İran’ı mezhepçi politikalar izlemek ve bölgede farklı birçok ülkede yaşayan Şii azınlıkları hükümetlerine karşı kıskırtmakla suçlayan Suudi Arabistan, dış politikada daha realist bir çizgiye kaymıştır. Suudiler, bu dönemde daha radikal ve saldırgan bir dış politika izlemeye başlamış ve yükselen ‘Şii Hilali’ne karşı bölgedeki

'muhafazakâr' rejimlerle birlikte 'ılımlı Arap eksenî' kurma arayışına girmiştir (Sinkaya, 2016). Suudi Arabistan'ın bu doğrultuda İran ile bağlantılı direniş hareketleri olan Hizbullah ve kısmen de HAMAS'ı İran rejiminin piyonu gibi hareket edip bölgesel istikrarı tehdit etmekle suçlamıştır. Ayrıca Suudi yönetimi, Irak'taki Şii hükümet ile de resmi ilişki kurmaktan uzak durmuştur. Tüm bunların neticesinde Suudi Arabistan ile İran arasında bir 'soğuk savaş'ın temelleri atılmıştır.

İran'ın nükleer programından en fazla rahatsızlık duyan iki ülkeden birisi İran'ın her fırsatta tehdit ettiği İsrail olurken, bir diğeri de Suudi Arabistan olmuştur. İran'ın nükleer silah sahibi olmasıyla bölgedeki dengelerin İran lehine değişeceğini düşünen Suudiler, böylesi bir duruma düşmemek için ellerinden geleni yapmıştır. Ayrıca son dönemde İran ile P5+1 ülkelerinin nükleer program konusunda uzlaşarak İran'a uygulanan ambargoların kalkması konusunda en sert tepkiyi yine İsrail ile Suudi Arabistan vermiştir. Suudi Arabistan'ın son birkaç yılda silahlanmaya çok yüksek bir bütçe ayırması, ordusunu modernize etmesi, bu konudaki sert tavrının bir devamı olarak değerlendirilebilir. Yine son dönemde Yemen'de yaşanan iç savaşa Suudi Arabistan'ın yanına Körfez İşbirliği Konseyi'ni (GCC) ve Pakistan'ı da alarak çok hızlı ve sert tepki vermesi, bu tavrın bir başka tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

Arap Baharı sırasında iki ülke bölgede yaşanan gelişmelere karşılıklı rekabet çerçevesinde yaklaşmıştır. Gösteri ve isyan hareketlerinin İran'ın çıkarlarına zarar verdiği yerlerde Suudi Arabistan müdahil olmuş; Suudi Arabistan'ın ve müttefiklerinin çıkarlarının tehlikeye düştüğü yerlerde ise bu sefer İran olaylara müdahil olmuştur. Bu karşılıklı müdahalelerin neticesinde ise bölgede 'vekâlet savaşları' ortaya çıkmıştır (Sinkaya, 2016).

Suudi Arabistan ve İran'ın rekabeti, sosyal inşacı yaklaşım çerçevesinden bakıldığında rekabetin kökünün tarihin derinliklerine dayandığı görülür. Her iki ülke de bölgede hâkimiyetini koruma ve genişletme adına dini söylemlerde bulunmaktan geri durmamaktadırlar. Realist yaklaşım çerçevesinde yeri geldiğinde ülke güvenliği ve çıkarları için güç kullanma yoluna gitmekten çekinmeyen iki ülke, yeri geldiğinde pragmatist bir dış politika izleyerek kendi ideoloji ve mezheplerinden olmayan ülkelerle işbirliğine de gidebilmektedirler.

İran'ın, nüfusunun büyük bir çoğunluğu Şii olmasına rağmen, Azerbaycan'a Ermenistan ile yaşadığı savaş sırasında destek vermemesi, hatta bu savaşta Ermenistan'ın yanında yer alması buna bir örnektir.

Suudi Arabistan'ın ise İran'a karşı, aynı dine dahi mensup olmayan, hatta birçok Müslüman ülkenin tepkili olduğu ABD ile ve ABD'nin bölgedeki en önemli stratejik ortağı olması hasebiyle, dolaylı olarak da İsrail ile aynı safta yer alması, yine bu pragmatist politikalara birer örnektir.

2015'te Kral olan Selman bin Abdülaziz ile birlikte Suudi Arabistan-İran ilişkilerinde önemli bir kırılma yaşanmıştır. Kral Selman ile birlikte genç ve güvenlik politikalarını ön plana çıkararak bir dış politika ekibi işbaşına gelmesi, ikili ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Yemen'deki iç savaşa Suudi Arabistan öncülüğünde yapılan müdahale, bu ekibin çalışmalarının bir neticesidir (Sinkaya, 2016).

2016'nın ilk günlerine gelindiğinde terör mahkûmu 46 kişiyle beraber Şii din adamı Nimr el-Nimr'in idam edilmesi, İran ile ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Son dönemde uluslararası platformlara da taşınan bu gerginlik, her geçen gün yeni yeni boyutlar kazanmaktadır. Sözgelimi Suriye krizi konusunda iki tarafın da bir araya geldiği 31 Ekim 2015'te Viyana'da yapılan uluslararası toplantıya, 10-15 Nisan 2016'da İstanbul'da toplanan 13. İslam Zirvesi Toplantısı gibi platformlar, iki ülke yetkililerinin karşılıklı suçlamalarına sahne olmuştur. Son dönemde Suudi yetkililer sık sık İran'ı, Arap ülkelerinin içişlerine karışmak, Şii azınlıkları tahrik etmek ve mezhepçilik yapmakla suçlarken, buna mukabil İranlı yetkililer de Suudiler'i terörizmi ve aşırılıkçı hareketleri desteklemekle suçlamaktadır.

Sonuç

Orta Doğu, tarih boyunca dünyanın en önemli cazibe merkezlerinden bir tanesi olmuştur. Özellikle Sanayi Devrimi sonrası artan enerji ihtiyacı ve petrolün öneminin anlaşılması, bölgeyi dünyanın en önemli enerji merkezi haline getirmiştir. Sanayileşme ile birlikte bölgede önce İngiltere, ardından da 1945 sonrası dönemde ABD ve Sovyetler Birliği farklı ülkeler üzerinden bölgede söz sahibi olmuştur.

Orta Doğu bölgesinde söz sahibi olan yabancı güçler, bölgeye doğrudan müdahale etmek yerine buradaki güç odaklarını kullanmayı tercih etmişlerdir. "Vekalet savaşları" (Proxy Wars) olarak da adlandırılan bu mücadelenin bir boyutu, bölgede zaten varolan anlaşmazlıklar üzerinden yürütülmüştür.

Kuruldukları günden bu yana zaten bir anlaşmazlık/çatışma içinde

bulunan Selefî-Vehhabîlerle Şîîler arasında günümüzde süren mücadelenin hiç kuşkusuz küresel güçlerin vekalet savaşları boyutu, önemli bir faktördür. Ancak küresel güçlerin bölgedeki nüfuz mücadelesi olmasa bile bu iki grubun birbiri ile bir çatışmaya varacak anlaşmazlık yaşayacağı da aşıkardır. Zira her iki ideoloji de öncelikle karşı tarafı dinen kabul etmemekle beraber bir düşman olarak kodlamıştır. Ayrıca bu iki ideolojinin benimsendiği devletler olan Suudi Arabistan ve İran'ın bölgede hakim güç olma amacı, bir çatışmayı zaten doğal olarak beraberinde getirmektedir. Orta Doğu'da özellikle Şii nüfusun birçok ülkeye dağılmış olması, İran'ın bu nüfus üzerinden politikalar yürütmesine zemin hazırlamıştır. Bu da başta Suudi Arabistan olmak üzere bölgedeki diğer devletlerin de kendilerini bir tehdit altında hissetmesine neden olmaktadır.

Temeli tarihin derinliklerinde yer alan Selefî-Vehhabîlerle Şîîler arasındaki mücadelenin günümüze yönelik en önemli yansımaları Suriye ve Yemen'de devam eden çatışmalar olmuştur. Ayrıca bölgede sürekli artan silahlanma yarışı ve Orta Doğu genelinde hiç düşmeyen ve hatta sürekli yükselen gerilimde yine bu tarihsel mücadele büyük rol oynamaktadır.

Kaynakça / References

Akdoğan, İ. (2013), Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan ilişkileri üzerindeki etkisi, K. İnat ve M. Ataman (Ed.), *Orta Doğu Yılığ 2012 kitabı* içinde (s. 463-482). İstanbul: Açılım Kitap.

Akdoğan, İ. (2015). Suudi Arabistan'ın Suriye politikası. *Ortadoğu Analiz*, 7(66), 22-25.

Al Jazeera. (2016). Syriadeath toll: UN envoy estimates 400,000 killed, Erişim tarihi: 25.04.2016. <http://www.aljazeera.com/news/2016/04/staffan-de-mistura-400000-killed-syria-civil-war-160423055735629.html>.

Arı, T. (2008). *Geçmişten günümüze Orta Doğu*. (Dördüncü Baskı). Bursa: Mkm Yayıncılık.

Arı, T. (2013). *Uluslararası ilişkiler teorileri: Çatışma, hegemonya ve işbirliği*. (Sekizinci Baskı). Bursa.

Arı, T. (2015). Yemen'de Arap Baharından Husi darbesine: Bir demokrasi denemesinden başarısız devlete mi?. *SDE Bakış*, No: 8, Mart. Erişim tarihi: 9.11.2015.

[http://www.tayyarari.com/download/Yemen'de%20Husi%20Darbesi\(1\).pdf](http://www.tayyarari.com/download/Yemen'de%20Husi%20Darbesi(1).pdf).

Ayhan, V. (2009). Yemen'de iç savaş: Aktörler, amaçlar ve bölgesel etkiler bağlamında bir analiz. *Ortadoğu Analiz*, 1(10), 41-50.

Başkan, B.(2013). Körfez'in İran sorunu: Güvenlik ikileminde çoklu ilişkiler. *Akademik Orta Doğu*, 7(2), 39-63.

Bodur, H. E. (2003). Vehhabi hareketi ve küresel terör. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 7-20.

Bozkurt, M. İ. (2015). *İnhiraf -Kırılma- 2: İslam mezheplerinin analizi*. (İkinci Baskı). Bursa: Revizyon Medya.

Büyükkara, M. A. (2011). Sosyal, siyasi ve dini yönleriyle Yemen Husi hareketi. *Divan, Disiplinler Arası Çalışma Dergisi*, 16(30), 115-152 .

CIA. (2015). The World Factbook, Erişim: 15.10.2015. https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/wfbExt/region_mde.html,

CIA. (2016). The World Factbook, Erişim: 15.04.2016. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ym.html>.

Cordesman, A. H. ve Peacock, M. (2015), *Military spending and arms sales in the Gulf*. CSIS. Erişim tarihi: 25.04.2016 http://csis.org/files/publication/150428_military_spending.pdf.

Çağlayan, S. (2011). *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlar'a İslamcılık*. (İkinci Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Çelenk, M. (2014). Safevîlerin din politikası ve İran'ın Şiileşme seyri. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 7-35.

Daftary, F. (1999). Sectarian and national movements in Iran, Khurasan and Transoxania during Umayyad and early 'Abbasid times" in history of civilisations of Central Asia, 4(1), M.S. Asimov and C. E. Bosworth (Eds.). Unesco Publishing'den Çev. M. Atalan. (2006), Emevîler döneminde ve Abbasîlerin ilk dönemlerinde İran, Horasan ve Mâverâünnehir'deki mezhebi ve milliyetçi hareketler. *Kelam Araştırmaları*, 4(2), 139-158.

Fiğlalı, E. R. (1993). Şiiliğin doğuşu ve gelişmesi. *Milletlerarası tarihte ve günümüzde Şiilik sempozyumu bildiri kitabı* içinde (s. 33-46.), İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi - 17.

- Gleave, R. (2011). Şiilik. Y. M. Choueiri (Ed.), *Ortadoğu tarihi kitabı* içinde (s. 103-124). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Hakyemez, C. (2003). İtikadi mezheplerin görüşlerini hadislerle temellendirme gayretleri. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), 59-88.
- Hakyemez, C. (2015). Şii-Sünni ilişkileri ve selefilik. *İlahiyat Akademi Dergisi*, Yıl: 1(1-2). 129-152.
- IMF. (2014). World economic outlook database october 2014, Erişim tarihi: 11.11.2015, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/weodata/index.aspx>.
- İnayet, H. (1991). *Arap siyasi düşüncesinin seyri*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- İşcan, M. Z. (2013). Selefilğin şiilik değerlendirmeleri bağlamında nefret ve siddet söylemi. *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 151-172.
- Köse, S. (2006). Hz. Ömer'in baci uygulamaları bağlamında ahkâmın değişmesi tartışmalarına kısa bir bakış. *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*, 7, 13-50.
- Lewis, B. (2011). *Ortadoğu*. (Sekizinci Baskı). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Onat, H. (1997). Şiiliğin doğuşu meselesi (Birinci hicrî asır). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 79-118.
- ORSAM. (2013). Suriye iç savaşı, küresel aktörler ve Kosova modeli, ORSAM Rapor No: 166, Ankara.
- Öz, M. (2010). Şia. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 39, (s. 111-114). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Rafeq, A. (2011). Farklı bir güç dengesi: 18 ve 19. yüzyılda Avrupa ve Ortadoğu, . M. Choueiri (Ed.), *Ortadoğu tarihi kitabı* içinde (s. 273-294). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Sandıklı, A. ve Semin, A. (2012). *Bütün boyutlarıyla Suriye krizi ve Türkiye*. Bilge Adamlar Kurulu Raporu, No: 52, Ankara: Bilgesam Yayınları.
- Semin, A. (2015). Yemen krizi, Husiler ve İran-Körfez güç mücadelesi. BİLGESAM Analiz, Orta Doğu, No: 1201. Erişim tarihi: , 9.11.2015, http://www.bilgesam.org/incele/2074/-yemen-krizi--husiler-ve-iran-korfez-guc-mucadelesi/#.Vmgv-DtKLS_4.

SIPRI. (2015a). Yearbook, Erişim tarihi: 15.10.2015, <http://www.sipri.org/yearbook/2015/downloadable-files/sipri-yearbook-2015-summary-pdf>.

SIPRI. (2015b). FactSheet, Erişim tarihi: 15.10.2015, http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=496.

SIPRI. (2017). Yearbook, Erişim tarihi: 15.10.2015, <https://www.sipri.org/sites/default/files/2017-09/yb17-summary-eng.pdf>.

Sinkaya, B. (2015). İran-Yemen ilişkileri ve Ensarullah hareketi. *Ortadoğu Analiz*, 7(67), 60-62.

Sinkaya, B. (2016). Suudi Arabistan-İran gerginliği nereye varır?, Erişim tarihi: 04.05.2016, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=5589>.

Turan, Ö. (2003). *Medeniyetlerin çatıştığı nokta: Orta Doğu*. İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi Yayınları.

Türkel, R. (2013). *Vehhabilik ve arka planı (Başlangıçtan II. Suûd Devleti'ne kadar)* (Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü Ana Bilim Dalı, İzmir.)

UNHCR. (2016). Syria Regional Refugee Response, Erişim tarihi: 25.04.2016, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>.

Summary

This study shows that it is wrong to describe a tension that has been experienced in many parts of history in the Middle East region as the Shiite-Sunni conflict today; instead, the Selefi-Shiite (or Selefi-Wahhabi-Shiite) conflict is a more accurate expression. Looking at the historical backgrounds of both sects, it will be seen that the bases of today's tension and conflict are laid in the depths of history.

The Middle East is a geography where the struggles of the great powers in the world have stood at all times in history. At the beginning of the recent tensions in the region are the tension experienced by Iran and Saudi Arabia. The tension between these two nations, based on the depths of the foundational history, was largely shifted day after day after the Islamic Revolution, which lived in Iran in 1979, was declared the Shi'i belief of the

country's official ideology. Iran's interest of Shi'a sects scattered in many different countries in the Middle East, and the rhetoric of exporting the country's revolution, caused the resurgence of the Salafi-Shi conflicts in the past.

The "Crescent of the Shi'a" project, carried out by Shi'a in the region of Iran, is regarded by Saudi Arabia as the most important threat in the region. In the face of this project, the Saudis supported the radical terror groups in Syria, and in Yemen they chose the conflict by taking the Gulf states and some other Muslim countries.

When we look at the history of Iran and Saudi Arabia, which is nowadays encountered in many parts of the Middle East with the introduction of global powers, it will be seen that these two countries are in constant competition and conflict with each other historically. It seems that there is a struggle between the Shiite sect and the Salafism since the establishment of these two sects. This tension and struggle has been rekindled by the establishment of the Wahhabi sect, which emerged as a different interpretation of Salafism in the 18th century, and moved to a different dimension after 1979, when Iran adopted the Shi'a sect as the official ideology.

